

FUTUR II. U NAŠEM GLAGOLSKOM SISTEMU*

MIROSLAV KRAVAR

I.

Glagolski oblik hrvatskoga ili srpskoga futura II. (veza *budem* + *l*-particip) obično se stavlja u red futurskih tvorba, koje se drugdje — osobito u nekim drugim indoevropskim jezicima — označuju kao futur »egzaktni« (njem. *Futurum exactum*) ili »anteriorni« (franc. *futur antérieur*), a znače buduću gotovu radnju, koja sa stanovišta nekoga budućeg momenta, obično druge buduće radnje, vrijedi ujedno kao prošla.¹ Termin potječe iz latinske gramatike, gdje se imenom »egzaktni« zove futur II., koji se tvori od perfektne osnove i kao takav znači isprva svršenu buduću radnju, a onda i prošlo-buduću.² Još bolje pristaje ta oznaka futuru II. romanskih i german-skih jezika, kojim se izriče čisti preterito-futur, t. j. radnja sa stanovišta budućnosti prošla.³

Običaj, da se i naš futur II. označuje kao »egzaktni«, uveden tamo od ilirskih vremena,⁴ održao se do danas, iako se Maretić u oba izdanja

* Ova je rasprava u obliku kraćega članka bila god. 1954. predana uredništvu *Jezika* kao dio priloga pod naslovom »Tri pitanja naše gramatičke terminologije« (»glas«, »glagolski vid« i »futur egzaktni«), od čega sam onda dao da se štampa samo prvi dio (sv. 4 [1955./56.], str. 82 i d.), a ostalo sam povukao u namjeri, da o futuru »egzaktnom« napišem poseban veći rad. To sam poslije i učinio, ali kako su međutim objavljeni u nas neki drugi prilozi o istom pitanju, nametnula mi se potreba diskusije o nekim pojedinostima, tako da je rad izašao znatno opsežniji, nego što je isprva bio.

¹ Isp. J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris 1951³, s. v. *futur*, gdje stoji, da takav oblik znači, »qu'une action est rapportée à un moment de l'avenir considéré... par rapport à un autre moment de l'avenir...«, ali se ničim ne podcrtava ni egzaktni ni anteriorni smisao oblika, pa bi uz ono »considéré« trebalo dodati »comme passé«.

² M. Leumann i J. B. Hofmann, *Lateinische Grammatik*, München 1928⁵, str. 563 i d. — Treba napomenuti, da je latinski futur II. kao stara aorisna tvorba tek s vremenom dobio smisao prošlo-budućega vremena, dok je odgovarajući grčki oblik značio samo gotovu buduću radnju.

³ To mu se značenje očituje najbolje u samostalnoj upotrebi; na pr. u franc.: *Demain matin nous aurons terminé ce travail* = »bit ćemo završili«, t. j. ne ćemo ga u budućem momentu završiti, nego će se tada pokazati, da smo ga završili prije njega; ili u engl.: *I shall soon have read the book* = »bit ću pročitao«, i t. d.

⁴ T. Maretić, »Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII., XVIII. i XIX. vijeka«, *Rad JAZU* 243 (1932), str. 30.

svoje velike gramatike s pravom uklonio tome nazivu;⁵ čini se, da je već i on opazio, da ta oznaka ne odgovara u svemu naravi našega oblika.

Ali, dakle, pokušamo s komparativno-sintaktičkoga stanovišta odgovoriti na pitanje: kakvo mjesto u našem glagolskom sistemu pripada obliku futura II., napose s obzirom na njegove vidsko-vremenske osobine, naći ćemo, da se stvar pokazuje znatno složenija, nego što bi se moglo suditi sa stanovišta normativne gramatike. To dolazi odatle, što se naš t. zv. futur »egzaktni« samo djelomice podudara s istoimenim tvorbama u drugim jezicima, jer naš oblik — već i zbog naravi slavenskoga glagola, a napose uloge vida u njemu — ne pokriva u svojim upotrebama ni izdaleka ista značenja kao drugdje. Osim toga, on ne vrši istu službu u štokavskim govorima i u književnom jeziku, pa mu čak ni upotreba na dva književno-jezična područja, zapadnom i istočnom, nije danas u svemu jednaka.

U tom ću smislu ovdje ogledati glavne upotrebe veze *budem* + *l*-particip, kako se susreću u štokavskim govorima, a kako u književnom jeziku XX. stoljeća, — sve s obzirom na futur egzaktni, kako se javlja u drugim jezicima, od kojih ću se ovdje osvrtni samo na neke.

Budući da se pitanju, o kojem je ovdje riječ, može pristupati s više strana, nije čudo, što ga naša nauka nije ni do danas potpuno iscrpila, iako o njemu ima već i posebnih radova. Od starije literature najvrednije će biti ono, što je u svoje vrijeme pisao Musić,⁶ dok su se u novije doba tim pitanjem bavili među prvima Vuković⁷ i Grickatova,⁸ a uzgred Grubor⁹ i Ivić.¹⁰ Ja ću ovdje na više mjesta imati prilike da se osvrćem ili pozivam na njihova shvaćanja.

*

U našem starijem književnom jeziku, bolje reći: u njegovim različnim oblicima, sve od XIII. pa do u XIX. stoljeće, sintaksa veze *budem* + *l*-particip obuhvaća široki krug primjena — opće značenje s nizom posebnih upotreba —, koji daleko prelazi opseg onoga, što se u drugim jezicima, pa i danas kod nas, označuje kao futur II. (bez

⁵ T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1899, str. 614 i d., i 1931², str. 542 i d. — Tu se naš oblik zove u prvom izdanju »II. složeno prošlo vrijeme«, a u drugome »perfekt II.«.

⁶ A. Musić, »Kondicional u hrvatskom jeziku«, *Rad JAZU* 127 (1896), str. 141 i d., a napose 149 i d.

⁷ J. Vuković, »Pitanje glagolskog vida oblika *budem*«, *Belićev zbornik*, Beograd 1937, str. 231 i d., »Govor Pive i Drobnjaka«, *Južnoslovenski filolog* 17 (1938./39.), str. 1 i d. i osobito »Futur II i ekvivalentni glagolski oblici po upotrebi u srpskohrvatskom jeziku«, *Pitanja književnosti i jezika* 4-5 B (1957./58.), str. 5 i d.

⁸ I. Grickat, »O nekim osobinama futura II (futura egzaktnog)«, *Naš jezik* 8 (1956), str. 89 i d.

⁹ Đ. Grubor, »Aspektna značenja«, *Rad JAZU* 295 (1953), str. 325 i d.

¹⁰ P. Ivić, »O vidu glagolskog oblika *budem*«, *Naš jezik* 6 (1954./55.), str. 237 i d.

obzira na to, treba li ga smatrati »egzaktnim« i »anteriornim« ili ne).¹¹ Takva je sintaksa dobro potvrđena u Vuukovu jeziku, ali nije u cjelini preuzeta u današnju književno-jezičnu praksu, i to unatoč tome, što su sve upotrebe, o kojima je riječ, žive i danas u narodnim govorima, osobito onima centralno-štokavskoga tipa, a i dalje ovamo na zapad, — na ikavskom, pa donekle čak i na čakavskom području. Štaviše, one nisu ni dovoljno proučene, jer ih jedni naši stručnjaci ne spominju nikako, dok drugi o njima i govore, ali — kako ćemo vidjeti — ne kažu sve.

Na što se svodi opće značenje naše tvorbe, kako se javlja u gore označenim jezičnim granicama, neka pokažu odabrani primjeri upotreba, što ih ovdje — više za volju sistemu nego radi potvrde — svrstavam u četiri skupine.¹²

1. Radnja sa stanovišta nekoga budućeg momenta prošla i vrši se ili izvrši u budućnosti;¹³ na pr. Vuuk, *Nar. pj.* 3, 420: *nego da mi vatru naložimo . . . , pa kad dođe lijep danak Petrov, što budemo na vatru složili, ono ćemo ljepše pograditi.* — *Dan. Glasn.* 21, 287: *zar niste znali, da ću vam iskopati oči, ako budete slušali misu?*

Tu se veza *budem* + particip upotrebljava tako, da u momentu, na koji se odnosi prezent *budem* (= budućnost), radnja izrečena participom vrijedi kao prošla, ali se i sama vrši ili izvrši u budućnosti prije toga momenta. Ona, dakle, pada u isto vrijeme, za koje se označuje kao prošla. Tu se nalazimo na tlu pravoga futura II., kojem — štaviše — odgovara i atribut »anteriorni«, a i »egzaktni«, ukoliko se pod tim ne misli na vid, nego na vrijeme. Treba napose istaknuti, da se radnja ne vrši u samome budućem momentu, nego također u budućnosti, ali prije njega. Stoga se takav futur II. u perfektivnom vidu i ne da zamijeniti perfektivnim prezentom *pro futuro*. To se može pokazati i na primjeru iz govornoga jezika. Čekajući parobrod, koji redovno stiže oko ponoći, možemo svome sugovorniku reći: *Ako brod ne stigne na vrijeme, ne ćemo ga više čekati, nego ćemo ujutro poći u luku, pa bude li došao, naći ćemo ga tamo.* — Tu se bude

¹¹ Obilna historijsko-jezična građa nalazi se u *Rječniku JAZU* I., s. v. *biti*, str. 358 i d. — Ovdje se ne obazirem na one upotrebe, u kojima naša veza znači što i futur I., kao danas u slovenskom, kajkavskom i t. d.

¹² Ja o tim upotrebama govorim više ili manje na temelju vlastita iskustva, jer ih većinom imam u svome ikavsko-štokavskom govoru, ali sam ih ipak provjeravao i kod ijekavaca. Tu su mi bili pri ruci: prof. P. Lasta rodnom iz Mostara, prof. J. Milović iz Banjana u Crnoj Gori i dr. D. Brozović iz Zenice. Stoga se ne ograničujem na izbor već zabilježenih primjera, nego ću navoditi i druge, kako sam ih slušao, a neke ću i sam načiniti.

¹³ Pod tim budućim momentom treba razumjeti budući *tada*-moment, u kojem se — u slučaju zavisno-složene rečenice — vrši glavna radnja, a na koji se odnosi i prezent *budem*.

Treba dodati, da radnja, koja se vremenski određuje prema *tada*-momentu, stoji u »relativu«, dok se »indikativ« određuje prema *sada*-momentu; isp. A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* I, Beograd 1958², str. 198 i d. i 202 i d.

došao ne bi bez štete po smisao moglo zamijeniti sa *dođe*, jer se hoće reći: »ako se (ujutro) pokaže, da je (u noći) došao«. Dakle, naša veza u službi futura egzaktnoga stoji u odnosu:

budem činio : budem učinio (≠ učinim).

Tako, t. j. u smislu preterito-futura, susreće se veza *budem* + participij već u ranim spomenicima našega jezika od XIII. stoljeća naovamo, i to u oba vida, pri čemu se u perfektivnom vidu također ne miješa s prezentom.¹⁴ I Vukova sintaksa poznaje uglavnom takvu upotrebu toga oblika u svojstvu futura II., a isključivo takvu, kad se radi o perfektivnom vidu. To isto vrijedi i za književni jezik zapadnoga tipa.

Ne razlika između dva oblika, perfektivnoga prezenta i futura II. istoga vida, obično se u literaturi pitanja ili mimoilazi ili se ne smatra bitnom.¹⁵

Nešto drukčije stoji stvar u suvremenom književnom jeziku, gdje se javljaju dva važna odstupanja od te upotrebe: što se i imperfektivna radnja može vršiti i perfektivna izvršiti u samom budućem momentu, a ne samo prije njega. To su dva slučaja vremenskoga pomicanja, koji u književnom jeziku — jedan na čitavu njegovu području, a drugi uglavnom na istoku — vrijede kao norma, a ogledat ćemo ih malo dalje.

2. Radnja sa stanovišta nekoga budućeg momenta prošla vrši se u sadašnjosti; na pr. Vuk, *Mil. Obr.* 187: ... *kažu (mu), da napiše, što će mu se činiti, ako i on bude za taj posao znao* (dotični se pravda, da za posao ne zna).

Tu se veza *budem* + participij upotrebljava opet tako, da u momentu, na koji se odnosi prezent *budem* (= budućnost), radnja izrečena participijem vrijedi kao prošla, ali se više ne vrši u budućnosti, nego u sadašnjosti («ako bude znao» = »ako se pokaže, da je znao» kao sada, t. j. »ako zna«). Ona, dakle, ne pada u isto vrijeme, za koje se označuje kao prošla, nego u drugo vrijeme, ovdje u sadašnjost.

Ta upotreba našega oblika nije tako obilno potvrđena kao ona prva, pa zato i ostaje obično nezapažena.¹⁶ Ali rekao bih, da je u centralno-štokavskim govorima i danas živa, iako će biti nešto rjeđa.

¹⁴ Isp. primjere u *ARj.* I, str. 358 i 359, gdje ima i takvih, u kojima oba oblika dolaze zajedno; na pr. *Mon. serb.* 31: *ako ispađe da plati... što bude ishabilo* (= »ispadne« : »bude iskvario«, t. j. »pokaže se, da je iskvario«). — Vuković, *Pitanja* 4-5 B, str. 15 i d., navodi neke od tih primjera, ali ne ističe razliku između dva oblika.

¹⁵ Najbolje je ističe Musić, *Rad JAZU* 127, str. 152 i d., dok na primjer Grickatova vidi u tome »neopravdano strog zahtev« Musićev; isp. *NJ* 8, str. 95.

¹⁶ Ne bilježi je ni Musić, *Rad JAZU* 127, str. 155 i d., ali u njega ima jedan primjer, i to Vuk, *Nar. pj.* 2, 156: *Ako čedo bude muška glava, daj ga meni na konja viteza* (= »ako jest«, jer se govori o prisutnom čedu); tu od glagola biti stoji, kao i inače, samo *bude* bez participija, t. j. *bude* mj. *bude bilo*. — Napominjem, da se Musić uopće oslanja samo na pisane potvrde.

Tako se, na primjer, nekome, tko u momentu govora uči, može reći: *Samo da ne budeš uzalud učio!* — u smislu: »Samo da se ne pokaže, da si uzalud učio!« kao sada, t. j. »da ne učiš!«.

Kako sama radnja u ovom slučaju pada u apsolutnu sadašnjost, moglo bi se činiti, da ovdje *budem* + particip i znači sasvim isto što prezent. Ali da između *Bit će šteta, ako se uzalud trudiš* (= »ako stoji, da se trudiš«) i *Bit će šteta, ako se budeš uzalud trudio* (= »ako se pokaže, da si se trudio«) — što se oboje može reći nekome, tko se već trudi, — ima razlike, zna svatko, tko u svome govoru ima oba izričaja (v. niže); prva rečenica znači »ako ti je sadašnji trud uzaludan«, a druga »ako ti sadašnji trud bude uzaludan«.

Ovdje veza *budem* + particip ostaje, kako vidimo, i dalje neka vrsta futura »egzaktnoga«, ali se već mnogo razlikuje od onoga, što se u drugim jezicima zove tim imenom, jer se radnja izrečena participom vrši izvan sfere budućnosti.

3. Radnja sa stanovišta nekoga budućeg momenta prošla vrši se ili izvrši u prošlosti; na pr. Vuk. *Prep.* 2, 229: *Da ne bude kuda utekao s onim novcima?* — Relj. *Sabr. dj.* 19: *Da budeš barem što za sebe ostavio.* — Vuk, *Gal.* 4, 11: *Bojim se za vas, da se ne budem uzalud trudio oko vas.* — Vuk, *Nar. pj.* 4, 226: *Ako bude Miloš prešao Drinu, Miloša ću na mejdan zazvati.* — Kač. *Kor.* 98: *Da budem vidio tebe, ne bi tako učinio.*

Tu se veza *budem* + particip upotrebljava i dalje tako, da u momentu, na koji se odnosi prezent *budem* (= budućnost), radnja izrečena participom vrijedi kao prošla, ali se više ne vrši ili izvrši ni u budućnosti ni u sadašnjosti, nego u prošlosti. Opet, dakle, ne pada u isto vrijeme, za koje se označuje kao prošla, nego u drugo vrijeme, ovdje u prošlost. Tada naš oblik — po riječima Daničićevim — »ne znači, da će što biti od onda kad se govori, nego da je dotle već bilo, n. p. kad ko kaže: *što bude Bog dao*, on ne misli na ono što Bog može dati u napredak, nego ono što je već dao; kad pak misli ono prvo, onda će reći: *što Bog da.*«¹⁷

Takva je upotreba našega oblika obilno potvrđena već od XVI. stoljeća, a raširena je i danas u centralno-štokavskim govorima, pa i dalje na zapad. Javlja se, kako vidimo iz navedenih primjera, u različnim tipovima rečenica, samostalnih i zavisnih.

Sama radnja u ovom slučaju pada u apsolutnu prošlost, pa bi se moglo misliti — što neki i tvrde —, da ovdje *budem* + particip i znači isto što i perfekt. Tako misli, pored ostalih, i Maretić.¹⁸ Ali to se mišljenje ne može prihvatiti, jer se naša veza u svome pravom značenju ne da zamijeniti ni perfektom. Tako između *Bit će šteta, ako si se uzalud trudio* (= »ako stoji, da si se trudio«) i *Bit će šteta, ako se budeš uzalud trudio* (= »ako se pokaže, da si se trudio«) — što se oboje može reći nekome, tko se već trudio, — ima razlike;

¹⁷ Đ. Daničić, *Novi Srpski bukvar (recensija)*, Beč 1854, str. 29.

¹⁸ Maretić, *Gramatika i stilistika*², str. 542.

prva rečenica znači »ako ti je prošli trud uzaludan«, a druga »ako ti prošli trud bude uzaludan«. Tako isto, na primjer, u situaciji, gdje očekujemo čiji dolazak, recimo gostiju, možemo biti u nedoumici, jesu li došli ili nisu. Rečenica *Ako su gosti došli, dovest ću ih ovamo* — u smislu »ako stoji, da su došli (kao što se misli ili tvrdi)« — sadržava čistu pretpostavku o dolasku gostiju bez ikakve druge oznake; ali ako što poduzimam, recimo: spremam se ući u sobu, da saznam, jesu li došli ili nisu, onda ću reći: *Ako gosti budu došli, dovest ću ih ovamo* —, t. j. »ako se pokaže, da su došli«.¹⁹

No ima slučajeva, gdje razlika pod utjecajem predodžbe o apsolutnom vremenu, u koje se radnja vrši, t. j. prošlosti, sve više slabi, tako da se naša veza svodi na neke vrste *modus obliquus*, koji služi samo za oznaku zavisnosti.²⁰ Tako, na primjer, nema veće razlike između *Bojim se, da smo zalutali* i *Bojim se, da ne budemo zalutali* —, iako ni to dvoje ne će biti sasvim isto. Dva se oblika najmanje razlikuju u irealnim pogodbama; na pr. *Da budeš došao, čuo bi sve* — ne razlikuje se bitno od *Da si došao, čuo bi sve*.²¹

O toj upotrebi piše uzgred i Grubor, koji joj dobro osjeća smisao, ali se bez potrebe ograničuje na perfektivni vid ističući ipak, da se radi o obliku, kojim se u isti mah upućuje na prošlost i na budućnost. On navodi i lijep primjer iz »Hamleta«: *Ako ga bude ubio, odaće se* — opet u smislu »ako se pokaže, da ga je ubio«, a ne »ako stoji, da ga je ubio«.²²

I ovdje veza *budem* + particip vrijedi i dalje kao neka vrsta futura »egzaktnoga«, ali se i ovdje razlikuje od istoimenoga oblika u drugim jezicima, jer se radnja izrečena participom vrši opet izvan sfere budućnosti.

4. Radnja sa stanovišta nekoga svagdašnjeg momenta prošla vrši se ili izvrši također u svagdašnjosti;²³ na pr. Vuk, *Nar. pj.* 1, 173: *Kad se svi (sc. žeteoci) uhvate, onda onaj pusti slamke, pa se ljube, ko se s kim bude uhvatio.* — Dan. *Mojs.* 3, 13, 55: *... ako se (sc. bolest) i ne bude razišla, ... spali je (sc. svećenik) ognjem.*

Ta upotreba veze *budem* + particip znači, da u momentu, na koji se odnosi prezent *budem* (= svagdašnjost), radnja izrečena participom vrijedi kao prošla, a vrši se ili izvrši također u svagdašnjosti (= »ne-

¹⁹ Tu imamo dva različita tipa pogodbene rečenice: prva je realna, a druga »eventualna«.

(Izraz »stoji, da...« označuje »indikativ«, gdje se radnja određuje prema momentu govora, a izraz »pokaže se, da...« -- »relativ«, gdje se radnja određuje prema *tada*-momentu.)

²⁰ V. bilj. 31.

²¹ Takva se irealna rečenica dá izvesti iz potencijalne: *Da budeš došao...* = »da se pokaže, da si došao« ili »ako bi se pokazalo, ...«.

²² *Rad JAZU* 295, str. 326.

²³ Tu se radi o svagdašnjem *tada*-momentu, t. j. o takvom, koji se ponavlja, a na koji se također odnosi prezent *budem*.

prava« sadašnjost), i to prije toga momenta. Ona, dakle, opet pada u isto vrijeme, za koje se označuje kao prošla.

Za tu upotrebu ima potvrda u Vukovu i Daničićevu jeziku, a koliko je u štokavskim govorima raširena danas, ne mogu reći; u svome je govoru nemam.²⁴

Ako smo u prvome od tri dosadašnja slučaja imali futur II. u značenju preterito-futura, a u druga dva bar tragove toga značenja, ovdje više ne vidimo ni toga, jer ne samo što radnja izrečena participom ne pada u budućnost, nego ni moment, prema kojem se označuje kao prošla, nije više u budućnosti. Naša veza, kako vidimo, nije u tom slučaju uopće futurski oblik.

*

Prema tome, opće značenje veze *budem* + *l*-particip, kako se upotrebljava na području štokavskih govora do danas, svodi se na izraz za radnju sa stanovišta momenta, na koji se odnosi prezent *budem*, prošlu, dakle relativno-prošlu ili prijevremenu, pri čemu particip nosi njezinu relativno-vremensku oznaku; drugim riječima, složeni oblik izriče radnju, koja se u budućnosti ili svagdašnjosti označuje kao prošla, ali bez obzira na apsolutno vrijeme, u koje se zaista vrši ili izvrši; ono ostaje u kontekstu, a može biti ne samo budućnost, nego također sadašnjost i prošlost, pa čak i svagdašnjost. Da je tako, može se pokazati na primjeru, u kojem naša veza može vrijediti za svako vrijeme; tako, na primjer, rečenica *Ako bude padala kiša, ostat ćemo kod kuće* (što može reći netko, tko ne zna, kakvo će biti vrijeme, ili kakvo jest ili kakvo je bilo) znači samo ovoliko: »Ako se (u budućnosti, recimo: sutra) pokaže, da je padala kiša . . .«, a da li se relativno-prošla radnja, t. j. padanje kiše, vrši apsolutno također u budućnosti (= »ako [sutra] bude padala kiša«), ili u sadašnjosti (= »ako [sada] pada kiša«) ili u prošlosti (= »ako je [jučer] padala kiša«), — to se samim oblikom ne kaže, nego se vidi iz konteksta. Tome valja dodati slučaj: *Ako bude padala kiša, ostajemo kod kuće* (što može reći netko, tko ne zna, kakvo biva vrijeme) — u smislu: »Ako se (u svagdašnjosti, dakle bilo kada) pokaže, da je padala kiša . . .«, gdje se relativno-prošla radnja, t. j. padanje kiše, vrši također u svagdašnjosti (= »ako je [bilo kada] padala kiša«).

Takav se oblik znatno razlikuje od oblika futura egzaktnoga u drugim jezicima, gdje se samo radnja, koja se i vrši u budućnosti, označuje sa stanovišta budućega momenta kao prošla. Odatle se vidi,

²⁴ Analogno tome susreće se u latinskom, također u rečenicama iterativna smisla, sam perfekt u relativu; na pr. Pl. *Mil.* 1264: *Omnes . . . mulieres te amant, ut quaeque aspexit = »čim te koja bude ugledala«, t. j. »čim se pokaže, da je ugledala«; isp. moj rad »Upotreba latinskoga perfekta u „relativu“«, *Živa antika* 6 (1956), str. 10 i d., a napose 18 i d., gdje još nisam bio uočio paralelu između dva oblika. Da se tu radi zaista o relativu, vidi se i po tome, što u istim rečenicama dolazi poslije konjunktiv, t. j. načinski surogat relativa.*

da je upotreba našega oblika u službi futura II., t. j. naš prvi slučaj, samo dio njegova općega značenja, koje je kudikamo šire.²⁵

U čemu je, dakle, suština veze *budem* + particip? Čini se, da je Maretić bio na dobru putu, kad se odlučio za naziv »perfekt II.«, iako mu nije točno odredio značenja ni razgraničio upotreba. Još je poučnije u tom pogledu ono, što je o tome mislio Musić,²⁶ koji — polazeći od tradicionalne postavke, da se prezenti *jesam* i *budem* odnose među sobom svagda i strogo vidski, — postavlja formulu:

hvalio sam : *pohvalio sam* = *budem hvalio* : *budem pohvalio* —,

pri čemu razliku između dva para oblika vidi u tome, što bi prvi od njih, *jesam* + particip, bio imperfektivni, a drugi, *budem* + particip, perfektivni »prezent gotove imperfektivne odnosno perfektivne radnje«, koja se kao gotova može vršiti ne samo u prošlosti, nego tobože i u sadašnjosti.²⁷ Tu se pisac, vjeran tadašnjem običaju, da se sve sintaktičke pojave svode na »osnovno« značenje, zapleo najprije u protivurjeđe s obzirom na vidsko-vremenske osobine oblika, o kojima je riječ, pa se onda u dodatku istome radu pokušao ispraviti, u čemu je — kako ćemo dalje vidjeti — dobrim dijelom i uspio.²⁸

Što se tiče vidske vrijednosti prezenta *budem* u odnosu prema *jesam*, treba podsjetiti, da se on danas ne označuje više kao perfektivan, kakav je prvobitno morao biti. Danas se zna, da je t. zv. »perfektivni prezent« glagola *biti* u funkcionalnom smislu vidski neutralan.²⁹ Tko, poput Musića, oblicima *jesam* i *budem* pripisuje a priori stalnu vidsku vrijednost ne videći, kako oba u službi »pomoćnih glagola« prelaze u vidski prazne morfeme vremena, ne može s uspjehom riješiti ni pitanje, koje nas ovdje zanima.

Lako je vidjeti, što bi imali značiti Musićevi glomazni termini »imperfektivni prezent gotove radnje«, i to »imperfektivni« *hvalio sam* i »perfektivni« *pohvalio sam*, odnosno »perfektivni prezent gotove radnje« opet s »imperfektivnim« *budem hvalio* i »perfektivnim« *budem pohvalio*, — kojim se terminima jedni složeni oblici dva puta označuju kao imperfektivni odnosno perfektivni, dok su drugi ovakvi i onakvi u isti mah. Tu se oba složena oblika svode na zbroj svojih dijelova, ali se bez potrebe ističe vidska razlika među njima. Ta pogreška otpada, ako pomoćne glagole u oba slučaja označimo kao

²⁵ Treba ipak reći, da u drugim jezicima futur egzakti može, bar u samostalnoj upotrebi, značiti radnju, koja pada u sadašnjost ili prošlost; isp. u lat. Verg. *Aen.* 4, 591: *pro Iuppiter! ibit hic . . . et nostris in luse rit advena regnis* = »bit će se narugao«, t. j. »pokazat će se, da se narugao«; ili u franc. La Font., *Fab.* 11, 4: *J'aurai vécu sans soins et mourrai sans remords* = »bit ću živio«, t. j. »pokazat će se, da sam — ovo sada — živio«.

²⁶ *Rad JAZU* 127, str. 149 i d.

²⁷ *Ibidem*, str. 160 i d. — Tom drugom tvrdnjom pokušava objasniti ono vremensko pomicanje, o kojem će biti govora dalje.

²⁸ *Ibid.*, str. 206 i d.

²⁹ Isp. Ivić, *NJ* 6, str. 237 i d., a napose 243 i d., ili — u primjeni na ruski — J. Ferrell, »On the aspects of *byť* and, on the position of the periphrastic imperfective future in contemporary literary Russian«, *Slavic Word* 9 (1953), str. 362 i d.

vidski neutralne, a nosiocem vidske oznake čitave veze priznamo sam particip. Tako je postupio Vuković, koji u tom rješenju vidi s pravom ključ za tumačenje oblika futura »egzaktnoga«, — kako ga isprva i on netočno zove.³⁰ Tome treba dodati, da u upotrebama, o kojima je riječ, particip nosi u sebi i relativno-vremenski smisao prošlosti.

Teže se vidi, treba li Musićev pojam »gotovosti« radnje shvatiti vidski ili vremenski; u prvom slučaju, t. j. ako »gotova« radnja znači isto što i perfektivna, imali bismo treću vidsku oznaku, a u drugome, ako je »gotova« radnja isto što i prošla, nastaje sukob na crti vremena: između prošlosti i »prezenta« kao izraza za sadašnjost.

Dva su, dakle, osnovna nedostatka u Musićevu tumačenju veze *budem* + particip: prvo, što ne uočava vidsku neutralnost relativno-vremenskoga morfema *budem* (kao ni apsolutno-vremenskoga *jesam* u vezi *jesam* + particip) i, drugo, što ne razlučuje dovoljno vidska značenja od vremenskih. Osim toga, on ide predaleko i u tome, što se — u skladu sa svojom metodom — osvrće u isto vrijeme na različna jezična i dijalekatska područja, kao da se radi o istome sistemu.

Treba ipak reći, da su Musić i Maretić — jedan svojom formulom, koja vezu *budem* + particip stavlja u odnos prema vezi *jesam* + particip, a drugi nazivom »perfekt II.« — znatno pomogli, da se utvrdi osnovna funkcija oblika, o kojem je ovdje riječ. Ako imamo na umu, što je dosada rečeno, vidimo, da se veza *budem* + particip, koja i morfološki i sintaktički dopunjuje vezu *jesam* + particip, odnosi prema ovoj kao »relativ« prema »indikativu«; ona, dakle, funkcionira kao »relativni perfekt«, t. j. kao gotova vidsko-vremenska tvorba, koja na području zavisnosti zastupa nezavisni perfekt.³¹ To je vrsta dvočlane glagolske sintagme, u kojoj svaki član vrši vlastitu funkciju: *budem*, stojeći u »relativu« prema vremenu glavne rečenice, znači *eo ipso* ili budućnost ili svagdašnjost, a particip kao imensko-preteritalan oblik označuje relativno-prošlu radnju ovoga ili onoga vida.³²

Sve, što je ovdje rečeno o »relativnom perfektu« i njegovim upotrebama, vrijedi — naravno — za određen tip jezika, osobito za centralno-štokavske govore, koji nas ovdje zanimaju u prvom redu.

II.

Dosada smo vidjeli, da veza *budem* + l-particip kao relativni perfekt samo dijelom svoga općeg značenja zalazi potpuno u sferu budućnosti, gdje fungira kao preterito-futur obaju vidova, tako da se

³⁰ Belićev zbornik, str. 232.

³¹ Pojam »relativnoga perfekta« veoma je blizu onome, što u nekim drugim jezicima znači konjunktiv perfekta; na neke paralele s klasičkim jezicima upućuje Musić, »Rečenice bojazni u grčkom, latinskom i srpskohrvatskom jeziku«, *Rad JAZU* 247 (1933), str. 183 i d., a posebno 204 i d.; isp. u lat. Cic. *Fam.* 14, 12: *Metuo, ne id consilii ceperimus* = »da ne budemo stvorili«. Stvar bi se dala potkrijepiti i primjerima iz modernih jezika; na pr. franc.: *J'ai peur qu'il ne soit tombé* = »da ne bude pao«. Ali naš oblik — kako smo vidjeli — ne vrijedi samo za prošlost, nego za svako vrijeme.

³² Pojam sintagme uzimam u smislu, što mu ga daje R. Mikuš, *Principi sintagmatike* (disertacija), Ljubljana 1956, str. 7 i d.

u tom slučaju može zaista staviti među oblike, što ih drugdje zovemo futurum egzaktnim. To — kako znamo — biva u slučaju, kad se radnja sa stanovišta nekoga budućeg momenta prošla i vrši ili izvrši u budućnosti, a ne u drugo vrijeme. Ali na području relativa za budućnost ima i drugih mogućnosti.

U našem zapadnom književno-jezičnom krugu nalazimo dosljedno ovakav raspored oblika za tu svrhu:

budem činio : učinim (≠ budem učinio).

To će reći, da se ovdje od imperfektivnih glagola susreće samo futur II., ali — kako ćemo odmah vidjeti — u dvije različite upotrebe, dok se u perfektivnom vidu uzima ili prezent ili također futur II., ali tako, da ne znače istu stvar. Takav smo raspored u odnosu na budućnost našli uglavnom i u centralno-štokavskim govorima (naš prvi slučaj). Da vidimo поближе, o čemu se radi.

Prije svega, radnja sa stanovišta budućega momenta prošla ne mora se izricati kao takva vremenski, t. j. osobitim vremenskim oblikom, nego se može pokrivati i vidski, — upotrebom perfektivnoga vida. Jer perfektivna radnja — kako se zna — vrijedi za vrijeme, u koje se izvrši, kao prošla. Odatle se u srpsko-hrvatskom, kao i u drugim slavenskim jezicima, upotrebljava od iskona perfektivni prezent, dakle vidski oblik, za oznaku radnje, koja se drugdje izriče osobitim vremenskim tvorbama, — futurum egzaktnim.³³ Tako mi kažemo: *Kako posiješ, onako ćeš i žeti* (isp. rus. *Čto poseeš, to i požneš*, i t. d.) s perfektivnim prezentom u značenju futura egzaktnoga.³⁴ To je ujedno i najobičniji način, na koji se u nas — kao i drugdje na slavenskom području — bar pokriva, ako ne izravno izriče smisao toga oblika.

Tu razliku između »izricanja« i »pokrivanja« ovoga ili onoga smisla valja ovdje objasniti.

Dok futur II. kao preteritalno-vremenska tvorba *explicite* upućuje na relativno-prošli smisao radnje, koja se sa stanovišta nekoga budućeg momenta označuje kao takva, drukčije stoji stvar s perfektivnim prezentom *pro futuro*, u kojem se samo *implicite*, na osnovi njegove vidske vrijednosti, očituje pojam prošlosti, i to bez obzira na ono stanovište prema budućem momentu. Odatle i ona razlika između dva oblika, perfektivnoga prezenta i futura II., na koju smo naprijed naišli, a koja se na području našega rasporeda oblika i dalje čuva. Ali ni u tome nije sve. Ako se perfektivnim prezentom može pokriti — svagda bez obzira na buduću moment — i takva radnja, koja se izvrši u samom tom momentu, i koja samo time, što se izvrši, vrijedi za nj kao prošla, futur II. može ovdje značiti samo radnju,

³³ Isp. B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* II, Strassburg 1897, str. 336, gdje se već nalazi ta misao.

³⁴ Tako, na primjer, u lat. Cic. *De or.* 2, 261: *Ut sementem feceris, ita metes* —, ili u franc. *Chacun récoltera ce qu'il aura semé* —, i t. d.

koja se izvršila prije toga momenta, i to tako da između njega i vremena, u koje se ona izvršila, ostaje vremenski razmak. Stoga je pri takvu rasporedu i moguća ista rečenica sa oba oblika: *Ako dobiješ novac, platit ćeš dug* i *Ako budeš dobio...*, *platit ćeš...* — naravno, uz spomenutu razliku («ako dobiješ»: «ako se pokaže, da si dobio»). Ali s istoga razloga ne bi bila moguća oba oblika uz *kad* (ili slične vremenske veznike), jer se u tom slučaju radnja izvrši u samome budućem momentu, odnosno neposredno pred njim, pa je tu moguć samo perfektivni prezent: *Kad dobiješ novac, platit ćeš dug*. Ako se, dakle, perfektivnim prezentom ne može izreći, nego samo pokriti ono, što znači futur II. istoga vida, ima i takav slučaj, da se futurum II. ne može ni pokriti ono, za što služi prezent.

To treba imati na umu, kad se kaže, da naš perfektivni prezent *pro futuro* znači isto, što drugdje znači futur egzakti ili anteriorni. U nas se smisao »egzaktnosti« u tom slučaju ne nalazi u samom obliku, nego u vidskom značenju glagola, a što se tiče relativne prošlosti, ona opet — kako smo vidjeli, a i dalje ćemo vidjeti — zavisi od stvarnih vremenskih odnosa radnje.³⁵

Sve to vrijedi za slučaj, kad se radi o preterito-futuru perfektivna vida. Što se pak tiče imperfektivne radnje u istome smislu, ona se — kako je naprijed rečeno — ne pokriva vidski, nego se izriče svagda futurum II., t. j. relativnim perfektom u upotrebi za budućnost. Ali u budućnosti se može vršiti i takva radnja, koja se sa stanovišta nekoga budućeg momenta označuje kao sadašnja, bolje reći — relativno-sadašnja ili istovremena, a ne prošla. Trebalo bi očekivati, da relativni perfekt kao preteritalna tvorba ne će biti prikladan za tu svrhu. Ali, unatoč tome, nalazimo ga i tu.

Kako se na području gornjega rasporeda oblika za futur II. veza *budem* + particip upotrebljava gotovo samo od glagola imperfektivna vida, dok njezin perfektivni par — pored perfektivnoga prezenta *pro futuro* — dolazi rijetko, i to u osobitu smislu, izlazi, da naš futur II. i označuje, više nego išta drugo, buduću nesvršenu radnju, koja kao takva opet ne može biti nikako, bar u vidskom smislu, »egzaktna«. Ostaje, da vidimo, može li se onda označiti kao »anteriorna«. Uzmimo nekoliko primjera.

U rečenici *Kako budeš učio, onako ćeš i znati* — vrijedi futur II. kao zamjena za perfekt na području budućnosti, jer bi ista rečenica izrečena u vrijeme vršenja radnje »znati« glasila: »Kako si učio, onako i znaš«. Tu je, dakle, relativni perfekt na svome mjestu; to potvrđuju i oni jezici, koji u tom slučaju imaju sam perfekt u relativu.³⁶ Takav je futur II. zaista »antefutur«, jer je radnja »učiti«

³⁵ Da perfektivna radnja ne vrijedi obavezno kao prošla, dokazuje slučaj t. zv. koincidencije, kakvu imamo u rečenici *Ako to učiniš, pogriješit ćeš* —, gdje su dvije radnje, »učiniti« i »pogriješiti«, nužno istovremene, jer se obje svode na isti akt.

³⁶ Na pr. u franc.: *Si demain tu as bien travaillé, tu seras le premier* = »ako budeš radio«, ili u njem. *Wenn du geschlafen hast, wirst du nichts tun* = »ako budeš spavao«.

prema radnji »znati« prošla, ili bolje — prijevremena, iako se obje vrše u budućnosti.

No ima i drukčiji slučaj. Rečenica *Što se više budemo peli, dalje ćemo vidjeti* — glasila bi u vrijeme vršenja radnje »vidjeti« ovako: »Što se više penjemo, dalje vidimo«. Tu je futur II., kako vidimo, zamjena za prezent na području budućnosti, dakle nekakav »kofutur«: radnja »peti se« prema radnji »vidjeti« jest sadašnja, ili bolje — istovremena s njom, pri čemu se opet obje vrše u budućnosti. Tu bi mjesto relativnoga perfekta bolje pristajao nekakav »relativni prezent«, što opet dokazuju neki drugi jezici, u kojima u tom smislu stoji sam prezent u relativu.³⁷ Ali u nas kod imperfektivnoga vida toga nema.³⁸

Odatle izlazi, da naš futur II. imperfektivnoga vida ne označuje sam sobom vrstu relativno-vremenskoga odnosa između dvije radnje, nego se on razabira iz konteksta, t. j. iz stvarnih vremenskih odnosa među njima. To vrijedi pogotovu onda, ako takav odnos nije ničim drugim naznačen. Tako će, na primjer, u zavisnom dijelu rečenice *Ako budeš svira o . . .* — futur II. značiti istovremenost ili prijevremenost prema tome, da li će glavni dio glasiti, recimo: . . . *mi ćemo plesati* ili . . . *mi ćemo ti platiti*, jer veznik *ako* sam sobom ne upućuje na vrstu relativno-vremenskoga odnosa, koji je ovdje prepušten kontekstu. Ali ista rečenica sa *kad* ili *dok* (u smislu njem. »während« ili »so lange«) uključuje u oba slučaja istovremenost, jer veznici sami sobom upućuju na vrijeme, u koje radnja pada i za koje kao imperfektivna može biti samo sadašnja, dakle istovremena.³⁹

U nekim slučajevima možemo biti i u nedoumici između dva relativno-vremenska smisla, kao na primjer u rečenici *Tko bude radio, on će i imati* — gdje bi futur II. mogao biti zamjena i za prezent (= »tko radi, ima«) i za perfekt (= »tko je radio, ima«) na području budućnosti.

Takav, dakle, futur II. ne samo što nije »egzaktan«, nego mu ne pristaje potpuno ni naziv »anteriorni«, pa se drugdje radnja, koju on

³⁷ Na pr. u franc.: *Si vous me cherchez ce soir, vous me trouverez chez moi* = »ako me budete tražili«, ili u njem.: *Wenn es morgen regnet, werde ich zu Hause bleiben* = »ako bude kišilo«.

³⁸ Primjeri, što ih navodi Grickatova, NJ 8, str. 98 i d., na pr. *Kad mu pišeš, pozdravi ga* (u smislu »budeš pisao«) — meni zvuče strano; samo perfektivno mogao bih reći: *Kad mu pišeš* (= rus. »napišeš«), *odmah će ti se javiti*.

³⁹ O tome se u praksi često ne vodi računa; isp. I. Mamuzić, »Predbuduće vreme u gramatikama i nastavi«, *Pedagoška stvarnost* 2 (1956), str. 233 i d., a napose 237, gdje se na primjeru *Kad budeš ulazio u kuću, obriši obuću* — pokazuje »buduće svršeno« i »buduće prethodno« značenje našega oblika, a radi se naprotiv o nesvršenoj i istovremenoj radnji u budućnosti (»kad budeš ulazio« = »ulazeći«).

u nas znači, i izriče — već prema vrsti relativno-vremenskoga odnosa — ne samo futurum II., što smo već vidjeli, nego i futurum »prostim«.⁴⁰

Nameće se pitanje: kako futur II. imperfektivna vida kao osobita upotreba relativnoga perfekta, dakle preterita, može značiti i ono, za što bi odgovarao samo »relativni prezent«, t. j. sadašnjo-buduću radnju.

Na to je pitanje pokušao odgovoriti Musić, i to na dva načina u okviru iste rasprave.⁴¹ On najprije uzima, da veza *budem hvalio* kao izraz za gotovu radnju znači, da svršetak imperfektivne radnje *hvaliti* pada u vrijeme, na koje se odnosi prezent *budem*, t. j. u budućnost, i da prema tome *budem hvalio* znači onda isto što i *pohvalim*. Kako se toga shvaćanja, u kojem se ista radnja označuje kao imperfektivna i ujedno kao gotova ili perfektivna, sam pisac odmah odrekao, ne treba ovdje na njemu insistirati. Treba samo spomenuti, da u drugom njegovu mišljenju, — da u vezi *budem hvalio* prezent *budem* ne čini imperfektivni glagol perfektivnim, nego samo omogućuje, da se imperfektivan glagol upotrebljava u okolnostima, u kojima se susreće samo perfektivni, — ima zrno istine. Time je indirektno rečeno, da prezent *budem* u sastavu vidsko-vremenske sintagme vrši ulogu morfema za relativ prenoseći radnju participa u budućnost. Ali ni time nije rečeno sve. Jer, ako se bolje pogleda, vidi se, da ni particip ne ostaje čitav: on gubi vremensku vrijednost prošlosti i zadržava samo vidsku, — što i jest izrazita osobina oblikâ u relativu. A kako je imperfektivna radnja za vrijeme, u koje se vrši, sadašnja, u našem slučaju relativno-sadašnja ili istovremena, svodi se ovdje relativni perfekt na »relativni prezent«, t. j. na izraz i za takvu radnju.⁴²

Tu se veza *budem* + particip sastaje u značenju s vezom *budem* + infinitiv, gdje infinitiv, lišen vremenskoga smisla kao takav, nosi u sebi samo vidsku oznaku radnje.⁴³

Odatle izlazi, da futur II. imperfektivnoga vida vrši dvostruku relativno-vremensku službu označujući ne samo prijevremenu nego i

⁴⁰ Isp. u lat. Cato, *Agr.* 30: *bubus frondem ulmeam . . . , usque dum habebis, dato* = »sve dok budeš imao«; tako i drugdje, na pr. u franc.: *Tu feras ce que tu voudras* = »što budeš htio«. — Inače, uz određene veznike, dolazi drugdje i prezent; v. bilj. 37.

⁴¹ Rad JAZU 127, str. 163 i d. i 206 i d.

⁴² Čudna je i sporna analogna pojava u latinskom, osobito u potonjih pisaca; na pr. Petr. *Sat.* 45, 9: *quamdiu vixerit* (sc. Glyco), *habebit stigmam* = »dok bude živio« —, gdje bi bio na mjestu futur I., — *vivet* (isp. primjer u bilj. 40). Tu se futur egzaktni sveo naprosto na relativni futur, ali bez obzira na vrstu relativno-vremenskoga odnosa, koji se ovdje označuje samo leksički, — veznikom *quamdiu* uz durativan glagol *vivere*.

⁴³ Ta je druga veza obilno potvrđena u našem starijem jeziku, sve od konca XIV. stoljeća naovamo (isp. primjere u ARj. I. str. 355 i d.), a živa je i danas osobito u ikavsko-štokavskim i čakavskim govorima, ali — nasuprot onome, što tvrdi Vuković, *Pitanja* 4-5 B, str. 8, — obično samo u imperfektivnom vidu; na pr. *Ako budeš piva ti, dat ćemo ti vina*. — Nije isključeno, da su se na ikavsko-štokavskom području dvije veze i kontaminirale.

istovremenu radnju u budućnosti. On je, dakle, i ovdje samodjelomice futur »anteriorni«, t. j. ukoliko znači ono prvo.

No, da stvar bude još složenija, ima slučajeva, gdje futur II. u imperfektivnom vidu očituje izrazito perfektivan smisao; na pr. *Vratit ću dug, čim budem imao novaca* (gdje *budem imao* = »imadnem«) — ili *Čekajmo ovdje, dok ne budemo znali, kamo ćemo* (gdje *budemo znali* = »saznamo«). Tu se uz povoljne okolnosti konteksta, a napose uz veznike *čim* i *dok* (u smislu njem. »bis«), koji se i inače druže s perfektivnim glagolima, očituje ingresivno-perfektivan smisao prezenta *budem*, koji onda prevlađuje nad imperfektivnim vidom glagola u participu.⁴⁴

Vidimo, dakle, da naša vidsko-vremenska sintagma — već prema ulozi ovoga ili onoga svoga člana — može semantički funkcionirati na više načina.

Treba uzgred podsjetiti, da je na centralno-štokavskom području, gdje je imperfektivni futur II. za sadašnje-buduću radnju nešto slabije potvrđen,⁴⁵ sklonost prema upotrebi prezenta *pro futuro* takozhiva, da se on uzima i onda, kad se u stvari hoće da izreče imperfektivna radnja. To je slučaj oblika složenoga s preverbom *uz-* (na pr. *uspišem*), koji znači isto što i futur II.; na pr. *Kad uspišeš, pazi, da ne griješiš* —, gdje *uspišeš* stoji mjesto *budeš pisao*. Što se tiče vidске vrijednosti toga oblika, obično se smatra perfektivnim,⁴⁶ ali danas Vuković odlučno brani njegovu imperfektivnost.⁴⁷ Ako je zaista tako, onda taj oblik predstavlja neku vrstu čuda u našem vidsko-vremenskom sistemu, u kojem strši ne samo time, što kao složenica ostaje imperfektivan, nego i time, što kao imperfektivan dolazi u prezentu *pro futuro*. Rekao bih, da u tom spornom pitanju valja bar poći od perfektivnoga vida, t. j. da preverb *uz-* služi isprva za oznaku perfektivne ingresivno-kontinuativne radnje, t. j. takve, koja se počne, a zatim — u smislu drugoga dijela složenice — nastavlja.⁴⁸ Gdje kontekst isključuje predodžbu o početku radnje, kao kad se

⁴⁴ Neke primjere navodi i Grickatova, NJ 8, str. 94, dok Vuković, *Pitanja* 4-5 B, str. 26, odbija tu mogućnost.

⁴⁵ V. rijetke potvrde u ARj. I. str. 359.

⁴⁶ Tako Maretić, *Gramatika i stilistika*², str. 527, zatim Musić, *Rad JAZU* 127, str. 167, i nedavno Grickatova, NJ 8, str. 102 i d.

⁴⁷ *Pitanja* 4-5 B, str. 23 i d.; isp. također JF 17, str. 85 i d. — Čini se, da nakon onoga, što pisac o tome iznosi, nema nikakve sumnje o vidu toga oblika, bar što se tiče njegova govora. Drugo je pitanje, da li ga i ostali štokavci, koji ga imaju, osjećaju isto tako.

Ja ne bih rekao, da se korijen obliku sa *uz-* u imperfektivnom smislu nalazi već u staroslavenskom, kako uzima Vuković (*ibid.*, str. 12 i d.), jer se u primjerima iz evanđelja, što ih on citira, susreću glagolske tvorbe perfektivna vida, koje se i danas govore kao takve (u nas, na primjer, *ushtjeti*, *uzmoći*, *ustrebat*, u ruskom *vozljubit'* »zavoljeti«, *voznenavidet'* »zamrziti«, i sl.), a u navedenim primjerima ne dolaze samo zavisno kao futur II., nego i nezavisno. Takvih glagola ima i u primjerima, što ih on (*ibid.*, str. 13 i d.) navodi iz naših povelja.

⁴⁸ Slično, makar i drugim riječima, Grubor, *Rad JAZU* 295, str. 325.

kome, tko već pjeva, kaže: *Ako u s p j e v a š, dat ćemo ti vina* (gdje *uspjevaš* = »nastaviš pjevati«, dakle »budeš pjevao«), — onda smo već u sferi imperfektivnosti.⁴⁹

Kako god bilo, postupak s preverbom *uz-* nije raširen u književnom jeziku XX. stoljeća, pa upotreba toga oblika ostaje kao osobina nekih unutrašnjih govora.

III.

Što se, dakle, tiče sintaktičke vrijednosti veze *budem* + *l-particip*, vidimo, da se ona ne realizira sasvim jednako u dva tipa našega jezika, — u centralno-štokavskim govorima i u suvremenom književnom jeziku. Jer, dok u govorima pretežu i danas njezine upotrebe u službi relativnoga perfekta za sva vremena, a napose za prošlost, u književnom se jeziku drži uglavnom upotreba za budućnost u smislu futura II. Ali poznato je, da ni tu, na području književne prakse, nema u tom pogledu potpuna jedinstva. Dok se u zapadnom književno-jezičnom krugu — kao i u štokavskim govorima — čuva u sferi relativa za budućnost takav raspored oblikâ, u kojem se imperfektivni futur II. u dvije vremenske upotrebe vidski dopunja sa dva oblika, — svojim perfektivnim parom i perfektivnim prezentom *pro futuro*, u istočnom se krugu već odavna udomaćio takav raspored, u kojem prema imperfektivnom futuru II. stoje ista dva oblika, ali bez razlike s obzirom na vremensku vrijednost. Tako se dobio vidski par *budem činio* : *budem učinio* iste vremenske vrijednosti, t. j. vidski raščlanjen futur II., koji u perfektivnom vidu znači isto što i perfektivni prezent; na pr. *Kad b u d e š d o š a o do nas, slušaće mo vesti* —, gdje *budeš došao* = »dodeš«.⁵⁰ Tu, dakle, imamo raspored:

budem činio : *budem učinio* (= *učinim*).

Ta upotreba veze *budem* + *particip* u perfektivnom vidu nije više isto što i ona upotreba u službi preterito-futura, kakva se čuva u centralno-štokavskim govorima i književnom jeziku zapadnoga tipa: ona — kako vidimo — označuje i radnju, koja se izvrši u samom budućem momentu, a ne samo takvu, koja se izvršila prije njeja,

⁴⁹ Čini se, da je i Mikalja tako shvaćao tu stvar; isp. *Gram.* 19: *Kad ja uzimam i kad budem imao* —, gdje su dva oblika očito različna vida.

Napominjem, da prof. Milović može reći ne samo »dok (= »während«) uspišem«, kao Vuković, nego također »čim uspišem« i »dok (= »bis«) ne uspišem«, a dr. Brozović samo ovo drugo. To bi značilo, da je *uspišem* u prvoga vidski neutralno, a u drugoga samo perfektivno.

Što Vuković (*ibid.*, str. 26 i d.) misli, da oblik sa *uz-* zadržava imperfektivan vid na osnovi značenja samoga preverba u smislu vremenske »naporednosti«, nije se lako s njim složiti, jer naporednost, t. j. istovremenost, potječe i ovdje više iz konteksta nego iz samoga oblika; isp. gore navedeni primjer, gdje *uspjevaš* (= »budeš pjevao«) znači relativnu prošlost prema radnji »dati (vina)«.

⁵⁰ Isp. Belić, *JPJR*³, str. 204 i d., gdje se izričito kaže, da su dva oblika sintaktički istoznačna, ali bez napomene, da to ne vrijedi za sav književni jezik.

dakle znači isto što i perfektivni prezent, kojem sve više i konkurira. Takav je raspored, očito, novija pojava u našem jeziku, dalja od općeslavenskoga stanja, gdje perfektivni prezent ne ustupa svoga mjesta, ali se mora priznati, da je novi raspored strukturalno simetričan: u njemu se ono vremensko pomicanje, što smo ga vidjeli u imperfektivnom vidu, prenosi i na perfektivni i tako dovodi do kraja. To će i biti razlog, što pomalo prodire i na zapad potiskujući — makar i samo odozgo — stariji raspored, u kojem se razlika između perfektivnoga prezenta i futura II. istoga vida i dalje drži.⁵¹

Radi se, dakle, o slučaju sintaktičkoga nepodudaranja na crti zapad-istok u granicama književno-jezične prakse.⁵²

Ako sada bolje pogledamo navedeni raspored oblika, vidimo, da se ni u njemu naš futur II. ne opravdava u cjelini kao »egzaktni« ni kao »anteriorni«. Jer, ako za imperfektivni oblik vrijedi ono što i u zapadnom krugu, — da ne znači samo prošlo-buduću nego i sadašnje-buduću radnju, u perfektivnom se obliku relativno-vremenski smisao očituje opet više vidski nego vremenski.

I tu je pojavu na svoj način tumačio Musić, koji i ovdje predlaže dva rješenja:⁵³ najprije, da u našem slučaju veza *budem pohvalio* znači, da se u vrijeme označeno prezentom *budem*, t. j. u budućnosti, radnja »pohvaliti« kao gotova vrši, a zatim — u ispravku —, da se radnja vrši u budućnosti i bez obzira na vrijeme označeno prezentom *budem*. Ali time nije točno opisan proces, koji se vrši u sastavu naše vidsko-vremenske sintagme: da i ovdje — kao i u imperfektivnom slučaju — uz vidsku neutralnost prezenta *budem* particip gubi vremenski smisao prošlosti, tako da čitava veza dobiva vrijednost »relativnoga prezenta« perfektivna vida u upotrebi za budućnost, koji onda kao takav znači u prvom redu svršenu, a samo na osnovi vidske vrijednosti i relativno-prošlu radnju; drugim riječima, svodi se na perfektivni prezent *pro futuro*.⁵⁴

Treba, dakle, razlikovati — i u perfektivnom vidu — dva tipa futura II.: jedan u značenju preterito-futura, kakav se govori u centralno-štokavskim govorima, a čuva se i u književnom jeziku zapadnoga tipa, i drugi ravan perfektivnom prezentu, kakav se nalazi u književnom jeziku beogradske redakcije; prvi je od njih vidsko-

⁵¹ Kadšto mu ne mogu izbjeći ni naši puristi; tako u slikovnici *Nasradin. Hodža*, gdje je hrvatski tekst obradio prof. M. Jurkić, nalazi se na str. 24 rečenica: »Svijetli vezire, živjet ćeš, dok se ne budeš svega izdovoljio i dok sam ne kažeš: dosta mi je.« U nas bi svakako bilo običnije »dok se ne izdovoljiš«, kao što je i ono »dok ne kažeš«.

⁵² Daljnja sudbina oblika futura II. može biti zanimljiva sa stanovišta književno-jezičnoga purizma, ali se ovdje pitanje tretira čisto deskriptivno-lingvistički.

⁵³ *Rad JAZU* 127, str. 161 i d. i 206 i d.

⁵⁴ Što Belić, *JPJR*², str. 204 i d., kaže, da u rečenici *Ako dođeš* (ili *budeš došao*), *reći ću ti* — dva oblika, prezent i futur II., znače radnju, koja će se u budućnosti izvršiti prije druge radnje, dok bi tobože uz *kad* dvije radnje bile istovremene, ne će biti točno, jer se i u ovom drugom slučaju radi o prijevremenosti, samo što nije označena vremenski, nego pokrivena vidski.

vremenski, a drugi opet samo vidski oblik. Ali među njima nije ipak moguća zamjena u oba smjera, — kako se vidi iz naprijed navedenoga primjera: *Ako brod ne stigne na vrijeme, ne ćemo ga više čekati, nego ćemo ujutro poći u luku, pa bude li došao, naći ćemo ga tamo.* Tu bi se *stigne* moglo u beogradskom govoru zamijeniti sa *bude stigao*, ali se *bude došao* ne bi ni tu bez štete po smisao dalo zamijeniti sa *dođe*; drugim riječima, ako se u rečenicama slična tipa svaki perfektivni prezent *pro futuro* dâ zamijeniti futurom II., ima i futur II., koji se ne zamjenjuje prezentom, jer kao vremenski oblik ne znači samo prijevremenost, koja se — kako smo rekli — može pokriti i vidski, nego uključuje i vremenski razmak, koji se samo vremenski može izreći.

Na pitanje, odakle potječe novi raspored oblikâ futura II., ne bi se moglo bez obilne historijsko-jezične građe naprečac odgovoriti, pogotovu ako se ima na umu, da su moguća dva puta, — unutrašnji i vanjski.⁵⁵ Štaviše, ni granica između dva rasporeda, kako se očituju u književnom jeziku na dvije strane, ne može — čini se — biti na terenu povučena, jer novi raspored i ne zahvaća govore koliko samu književno-jezičnu praksu. To se vidi i po tome, što ga na istočno-štokavskom području, gdje prezent *pro futuro* čuva svoje mjesto, uopće nema.⁵⁶ Nema ga isto tako ni u makedonskom, gdje za futur II. i nema posebnih oblika, nego se u relativu za budućnost uzima ili prezent *pro futuro* ili futur I.⁵⁷

Sva je, dakle, prilika, da raspored oblikâ futura II., u kojem mjesto perfektivnoga prezenta ili pored njega imamo u istom značenju vezu *budem* + particip istoga vida, ne potječe sa širega govornog područja, nego će se biti oblikovao u okviru književnoga jezika kao posljedica sintaktičke analogije, koja teži za tim, da se među

⁵⁵ Taj je posao to teži, što u našim dijalektološkim radovima rijetko ima sistematskih podataka o sintaktičkim crtama govora; isp. P. Ivić, *Die serbo-kroatischen Dialekte*, 'S. Gravenhage 1958, str. 124 i d., gdje se među strukturnim karakteristikama štokavskih govora ne navode one specifične upotrebe veze *budem* + particip.

⁵⁶ Isp. A. Belić, *Dijalekti istočne Srbije*, Beograd 1905, gdje se u tekstovima nalazi mnoštvo ovakvih primjera: *A onea ako uzneš, imaš aram* (str. 665), *Kud pođeš na tamo, će te sretne golema voda* (671), *Čim gu odvedem u vodenicu, će ti gu vrnem* (672), i t. d.; svuda, dakle, prezent *pro futuro* kao i drugdje u štokavštini. Tako — čini se — čak i u imperfektivnom vidu; na pr. *Ako reže kalavuzin jabalku, da dava polovinu tebe, a polovinu njemu* (666), gdje *reže* = »bude rezao«.

⁵⁷ Isp. B. Koneski, *Gramatika na makedonskiot literaturni jazik II*, Skopje 1954, str. 155: *Ako dojde, dobro k'e bide*; ili H. Lunt, *Grammar of the Macedonian literary language*, Skopje 1956, str. 83: *Ne dojdeš li, k'e ti viknam*; tako i u tekstovima; na pr. str. 109: *Ami ako padne na nego skeparon?* i t. d. — Treba dodati, da je pitanje zamjene futura II. u makedonskom znatno složenije, nego što izlazi iz obiju gramatika. Tako uz *ako* dolazi prezent u oba vida, na pr. *Ako sakaš, k'e najdeš*, pri čemu onda nema razlike između »ako hoćeš« i »ako budeš htio«, dok uz druge veznike, na pr. *koga* »kad«, stoji futur (I.), na pr. *Koga k'e sakaš, k'e najdeš*. Osim toga, ima i razlika po govorima. (Za podatke zahvaljujem prof. Koneskom, koji mi ih je pismeno saopćio.)

vidskim parovima istoga vremenskog oblika ostvari paralelan odnos. Taj bi se odnos, gledan u sferi istoga vremena, — budućnosti, mogao predočiti ovako:

činit ću : učinit ću = budem činio : budem učinio.

To je sada nešto sasvim drugo nego ono, što smo vidjeli naprijed. Tu imamo dva para oblikâ za budućnost, koji se opet odnose među sobom kao »indikativ« i »relativ«.⁵⁸

Sve u svemu, oblici futura II., koji se na našem jezičnom području javljaju u nekoliko vidsko-vremenskih struktura, predstavljaju — kako vidimo — veoma složeno pitanje naše glagolske sintakse, napose s obzirom na tvorbe, koje se drugdje označuju kao futur egzaktni ili anteriorni, a među koje su — pod utjecajem latinske gramatičko-terminološke tradicije — zalutali i naši oblici. U tom se smislu mogu istaknuti tri momenta:

1) da u samostalnoj upotrebi naš futur II. kao takav uopće ne dolazi, za razliku od futura egzaktnoga ili anteriornoga u drugim jezicima, koji se susreće i samostalno;⁵⁹

⁵⁸ Tada futur II., postavši od »relativnoga perfekta« za svako vrijeme, funkcionira već potpuno kao »relativni futur«. To je ono isto, što Vuković zove »zavisnim« futuroom; isp. *Pitanja* 4-5 B, str. 18 i d.

⁵⁹ V. bilj. 3. — U nas, kao i drugdje na slavenskom području, ima samo prijevodnih pokušaja takve upotrebe; na pr. u stsl. *Euch. Sin.* 71a, 4-6: *Ašte ny desitъ denъ smrtъny vъ grěšhvъ, to vъ skajâ sę i rodili bqdemъ* —, gdje *rodili sę bqdemъ* (= »bit ćemo se roditi«) ne znači što i futur I., kako uzima Vuković (*Pitanja* 4-5 B, str. 10), jer se govori o onima, koji su se već rodili; u tom smislu prevodi i Vaillant »nous serons nés« = »bit ćemo se roditi«, t. j. »pokazat će se, da smo se rodili«.

Takvi su i u nas osamljeni slučajevi na osnovi novoga futura; na pr. *Nen. Nauk* 71: *Tada će vas narod biti umro* — ili *Dan. Jer.* 51, 58: *... vrata njegova ognjem će se spaliti, te će ljudi biti uzalud radili i narodi se trudili*. — Nama u tu svrhu ne preostaje drugo nego futur I.; isp. Grubor, *Rad JAZU* 293 (1953), str. 128, gdje se navodi primjer: *Do augusta ću i ja kuću sagraditi* (kaže na koncu juna netko, tko gradi kuću cio maj i jun). Tu se perfektivni futur I., na osnovi povoljna konteksta, približava po smislu futuru egzaktnom, ali se njime ne izriče — kako pisac tvrdi — »izvršenost« radnje (t. j. stanje nakon izvršenja), nego samo »izvršenje«; smisao izvršenosti dolazi iz oznake na pitanje »do kada?«. Ista rečenica s oznakom na pitanje »kada?«, na pr. u *augustu*, bila bi već, što se tiče futura I., vremenski dvoznačna: *sagradit ću* = franc. »je construirai« i »j'aurai construit«, engl. »I shall build« i »I shall have built«.

(Ovdje nije riječ o slučaju, gdje veza *budem* + particip, na pr. u slovenskom, kajkavskom i drugdje, fungira kao futur I. Ta se pojava može smatrati krajnjom točkom u razvoju te tvorbe; ona je tu — kako dobro ističe Bélić, *JPJR*³, str. 204 i 208, — prešla iz relativa u indikativ.)

2) u zavisnoj upotrebi:

a) da se ono, što se drugdje označuje futurom egzaktnim, u nas najčešće pokriva prezentom *pro futuro*, a rjeđe izriče samim futurom II., pri čemu dva oblika i ne znače svuda istu stvar;

b) da naš futur II. znači i takve radnje, koje se drugdje i ne mogu izreći futurom egzaktnim, nego se izriču futurom »prostim«.

Te su osobine našega futura II. u skladu sa svojstvima slavenskoga glagola, u kojem se predodžba o »egzaktnosti« ili »anteriornosti« ukršta s predodžbom o svršenosti ili — po Gruboru — »izvršenosti«,⁶⁰ pa se pokriva samom glagolskom riječju, t. j. vidski, a rjeđe izriče vremenski, t. j. njezinim oblicima, kao drugdje. Stoga u slavenskim jezicima za radnju, koja se drugdje izriče futurom egzaktnim, većinom i nema stalna vremenskoga oblika, nego se smisao takve radnje razabira iz konteksta, pa na tom području ni takav naziv nema pravoga opravdanja. Tu se može govoriti više o načinu, kako se prošlo-buduća radnja pokriva, nego o stalnu obliku, koji tu funkciju vrši.⁶¹ Tako ni naš jezik ne poznaje više takva oblika za futur II., koji bi sam sobom, kao vremenska tvorba, zasluživao atribut »egzaktni«.⁶²

Ako ćemo ipak naš futur II. zvati i dalje »egzaktnim«, moramo imati na umu, da se radi o nečemu drugom, mnogo složenijem, nego što je istoimeni oblik u drugim jezicima, koji fungira kao čisti preterito-futur; o tome svjedoči i njegova tvorba, koja se osniva na futuru I. Naš se oblik isto tako ne može označiti ni kao »buduće svršeno« vrijeme, jer često znači baš protivno, — buduću nesvršenu radnju, ni kao »prošlo-buduće« ili »predbuduće« vrijeme, jer označuje i istovremenu (dakle »subbuduću«) radnju. S tim u vezi valja podsjetiti, da Maretić u prvom izdanju velike gramatike nije bio točno odredio značenje futuru II., kad je — stojeći ipak pod dojmom naziva »egzaktni« — rekao, da se uzima »za događaje, koji će u budućnosti biti prošasti prema drugijem događajima...«,⁶³ pa se u drugom izdanju ispravio: »za događaje, koji će u budućnosti biti istodobni ili prošasti prema drugim događajima.«⁶⁴

Ne ostaje nam, dakle, drugo, nego da vezu *budem* + *l*-particip u upotrebi za budućnost zovemo naprosto »futura II.« uz ogradu, da predstavlja samo jednu od upotreba »relativnoga perfekta« ili »perfekta II.«, i to onu, koja se u književnom jeziku XX. stoljeća — na dvije strane u različitu opsegu — afirmirala bolje nego ostale.

⁶⁰ Rad JAZU 293, str. 104 i d.

⁶¹ W. Vondrák i O. Grünenthal, *Vergleichende slavische Grammatik* II., Göttingen 1928², str. 150 i d.

⁶² Ta me činjenica god. 1954. i potakla na razmišljanje o sintaksi futura »egzaktnoga«. Sada istu misao izriču Vuković, *Pitanja* 4-5 B, str. 18 i d., i Gricatova, *NJ* 8, str. 91.

⁶³ *Gramatika i stilistika* (1899), str. 615.

⁶⁴ *Ibid.*², str. 542 i d.

Summary

The verbal form of the Serbo-Croatian future II (the composition *budem* + *l*-participle) is usually placed among the futural formations which elsewhere — particularly in some other Indo-European languages — are termed »futurum exactum« or »anterior« future and indicate a perfect future action which from the standpoint of some future moment is viewed as past. But the Serbo-Croatian form only partly agrees with the homonymous formation in other languages, because — owing to the very nature of the Slavic verb and especially to the role of its aspects — it does not cover in its uses the same meanings as elsewhere. It has not, moreover, the same function in štokavian speeches as in the literary language, and even its use in the two types of the latter, the western and the eastern one, is not quite the same.

The question has been already treated in Yugoslav science, but it has not hitherto been exhausted.

In the older Serbo-Croatian literary language, from the 13th to the 19th centuries, the syntax of the composition *budem* + participle has a wide range of application, which by far surpasses the limits of what in other languages, and also to-day in Serbo-Croatian grammar, is denoted as futurum exactum. Such a syntax, very well confirmed in Vuk's language, has not been entirely taken over into the literary language of the 20th century, although it is still living in popular speeches, in particular those of the central-štokavian type and further to the West, — in the ikavian and even in the čakavian areas.

The form in question appears in some different uses, as follows:

(1) An action denoted from the viewpoint of a future moment as past can occur:

(a) also in future (both aspects); this is the future II, which in its perfective aspect is not confounded with the perfective present *pro futuro*;

(b) in present (only the imperfective aspect);

(c) in past (both aspects); the use is very wide-spread in popular speeches;

(2) An action viewed from the standpoint of a habitual moment as past occurs, in both aspects, also in habitual time.

Accordingly, the general meaning of the composition *budem* + participle, as it has hitherto been used in štokavian speeches, is reduced to the expression of an action which from the point of view of a future or habitual moment (= moment referred to by the present *budem*) is denoted as past, that is relative-past or anterior, but without any regard to the absolute time in which the action expressed by the participle actually occurs. This time is evident from the context and may be not only future but also present or past, and even habitual, in other words — any time. The sense of relative past, as well as the aspectual value of the action, is contained in the participle.

Such a form, as we see, differs from futurum exactum of other languages, where only an action occurring in future is viewed from the standpoint of

a future moment as past (= the first use of our form). It functions as a »relative perfect«, that is a ready-made formation which in the sphere of dependence represents the independent perfect.

It is, however, different in the modern literary language. Here only the first one of the four mentioned uses has been generally accepted, namely that in which the composition serves as the future II, but with a widened meaning: it is no more limited to the sphere of ante-future to denote a past-future action, but moves over to that of co-future and indicates a present-future action. The participle in this case is deprived of its past sense. Thus our form can no more be compared with *futurum exactum* of other languages.

Yet the use of the future II differs also within the frame of the literary language itself. While in the western area the difference between the perfective present *pro futuro* and the future II of the same aspect has been still preserved, in the eastern one it is disappearing, so that both forms are employed without distinction.

It follows that in Serbo-Croatian the notion of »*futurum exactum*« is of no real account. In this sense three moments have to be pointed out:

(a) The Serbo-Croatian future II does not occur in an independent use as *futurum exactum* does in other languages;

(b) What elsewhere is expressed by *futurum exactum* is in Serbo-Croatian rather covered by the perfective present than denoted by the future II;

(c) The Serbo-Croatian future II indicates also such actions which elsewhere are not expressed by *futurum exactum* but by the simple future.

Such a tense, then, hardly deserves even the name of *futurum exactum*.